

**MİLLÎ MÜCADELE ve ERKEN DÖNEM CUMHURİYET
ROMANINDA SİYASET-GÜÇ VE İKTİDAR SORUNU***

Murat KACIROĞLU**

ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), II/4, Aralık 2017, Sayfa: 1-24

ÖZET

1919-1928 yılları arası Türk romanının gelişim süreci içinde bir geçiş dönemidir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'te geçişi de karşılayan bu dönemde, Türk romanında siyasi konuların daha yoğun bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde yayımlanan romanlarda hem II. Abdülhamit dönemi hem de İttihat ve Terakki dönemi eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Romancılar her iki dönemle ayrı ayrı hesaplaşma yoluna gitmişlerdir. II. Abdülhamit dönemine işaret eden romanlarda padişahın yönetim tarzı eleştirilirken, İttihat ve Terakki dönemini ise bu partinin ileri gelen yöneticilerinin yaptıkları hatalar üzerinde durulur. İktidar ve güç mücadelelerinin ele alındığı popüler-tarihî romanlarda ise Osmanlı sarayında yaşanan güç mücadeleleri ele alınır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Türk romanı, 1919-1928 arası iktidar, siyaset, çatışma.

**THE PROBLEM OF POLITICS-POWER AND POLITICAL
POWER IN THE NOVELS OF NATIONAL STRUGGLE AND
EARLY REPUBLIC PERIOD**

ABSTRACT

It is a transitional period in the development process of the Turkish novel between 1919-1928. In this period, which welcomed the transition from the Ottoman Empire to the Republic, it is seen that political issues are dealt with more intensively in the Turkish novel. In this novel published in the period. The period of Abdülhamit II. and the period of İttihat ve Terakki were considered with a critical approach. The Writer went to separate the two periods separately. In the novels pointing to the period of Abdülhamit II., the ruling style of the sultan was criticized, while the period of İttihat ve Terakki was focused on the mistakes made by the leading administrators of this party. In the popular-historical novels in which power and power struggles are handled, power battles in the Ottoman palace are handled.

Key Words: Novel, Turkish novel, between 1919-1928, power, politics, conflict.

* Bu çalışma "1919-1928 Arası Türk Romanında Yapı ve Tema" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
el-mek: murat.kaciroglu@erzurum.edu.tr

Giriş

Türk romanının gelişim süreci içinde bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmesi gereken 1919-1928 arasında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin getirdiği toplumsal ve kültürel değişimin Türk romanına geniş bir biçimde yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde yayımlanan romanlar incelendiğinde tematik açıdan çeşitlilik ve zenginlik görülmektedir. Bu temaların başından ise siyasi çatışmalar, iktidar ve güç mücadeleleri gelmektedir. Siyasi çatışmaların anlatıldığı romanlarda en dikkat çeken unsur İttihat ve Terakki dönemiyle ilgili yaklaşımların romanlara yansımalarının daha fazla olmasıdır. Söz konusu dönemin hemen sonrasında kaleme alınan romanlarda Meşrutiyet yıllarının etkisinin romancıların muhayyilelerinde canlılığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu dönemde yayımlanan romanlarda II. Abdülhamit dönemiyle ilgili eleştiriler de sık sık dile getirilmiştir. Romancıların bu dönemle ilgili temel algıları padişahın ülkeyi baskı kurarak yönettiği fikridir. Bu dönemde yayımlanan popüler-tarihî romanlarda ise daha çok Osmanlı sarayında yaşanan iktidar ve güç mücadeleleri üzerinde durulur. Osmanlı hanedanlığına karşı eleştirel bir tavır gösteren romancılar, iktidar mücadeleleri yüzünden devletin zayıflayıp güç kaybettiğine dair bir düşünce ortaya koyarlar. Bu makalede söz konusu dönemde yayımlanan romanlarda siyasi çatışmalar, iktidar ve güç mücadelelerinin romancılar tarafından nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır.

1. İktidar ve Güç Mücadelesi

İktidar ve güç çatışması ve bu çatışma ile ilişkili olan konuların dönem romanında ön plâna çıktığı görülmektedir. Bu romanlar arasında *Hüküm Gecesi*¹ Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki iktidar çatışmasını anlatan bir belgesel/roman olarak dikkat çeker. Romanda İttihat ve Terakki'nin iktidarı bütünüyle ele geçirme süreci gerçek kişi ve olaylarla verilir. İttihatçılar gücü ellerinde tutabilmek için muhalifler üzerinde baskı kurarlar. Birçoğu yurtdışına kaçan muhalifler, sadece basın hayatında etkilidirler. Romanın başkahramanı Ahmet Kerim, muhalif olmasına rağmen her iki taraf hakkında yaptığı objektif değerlendirmelerle bu iki siyasi hareketin gerçek yönlerini ortaya koyar. Bu bağlamda yazarın sözcüsü konumundadır.

Ahmet Kerim'e göre İttihat ve Terakki sahip olduğu değerler ve savunduğu ilkeler yönünden daha yenidir; Hürriyet ve İtilafçılar ise II. Abdülhamit devrinin ortaya koyduğu değerleri savunurlar ve bu yüzden de eski dönemin temsilcisi durumundadırlar. Yazar, Ahmet Kerim'in gözünden bu partinin kuruluşundaki ironik durumu gözler önüne serer. Ahmet Kerim, önce partinin adı üzerinde durur. Bu parti ne yeteri derecede *itilâfçılık*, ne de adına layık *liberallik* örneği

¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1927 (Bu makalede romanın şu baskısı esas alındı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004. Alıntılar bu baskıya aittir.)

göstermektedir. Parti programında açıklanmasına rağmen, bu iki kavram ve bu kavramları savunan insanların siyasi anlayışları arasındaki tezat dikkat çekicidir:

“Buradaki ‘İtilâf’ yalnız Türkler arasında bir itilâf değil, Osmanlı Devletini teşkil eden çeşitli unsurların arasında bir kaynaşma manası taşıyor; ‘Hürriyet’ten de böyle bir kaynaşmaya yol açmak için Türkler tarafından öbür unsurlara karşı gösterilmesi gereken dinî ve millî müsamahalar anlaşılıyordu ve ne gariptir ki, böyle bir fırkanın başında da en mutaassıp hocalar ve en katı gelenekçiler bulunuyordu.”²

Ahmet Kerim’e göre bu parti etrafında toplanan insanlar arasında hem anlayış hem ırk, hem de hedefler açısından hiçbir birlik yoktur:

“İkide bir; ‘Benim babam Türkiye, anam Yunanistan demekle ün salmış bir Sefirce mebusu Boşo Efendi ile biricik kurtuluş ve ilerleyiş yolunun ‘İslâm Cemaati’ kuruluşunda olduğunu söyleyen bir Sabir Efendi’nin hangi fikir üzerine uyuşacaklarını ve öte tarafta meselâ yarı Fransızca yarı Arapça konuşan bir Şefikülmüeyyid’in Arnavutçadan başka bir dil bilmeyen bir Draç mebusu Esat Paşa ile nasıl anlaşabileceklerine akıl erdiremiyordu. Oysa bunların hepsi İtilâf ve Hürriyet Fırkasının başında idi.”³

Bu fikirlerin asla bir araya gelemeyeceğini belirten Ahmet Kerim, bu insanların Türk unsuruna karşı iyi niyet göstermedikleri gibi ‘Osmanlıyız’ demelerine rağmen, gönüllerinde devletin yıkılmasından başka bir emel taşımadıklarını düşünür.

Ahmet Kerim, bu iki tarafın aslında temelde farklı olmadıklarını da bilmektedir. İktidar hırsının yönlendirdiği insanlar, memleketin gerçek sorunlarına karşı duyarsızdırlar. İttihat ve Terakki bu mücadelede gücü elinde bulundurmaktadır. İttihat ve Terakki’nin muhalefet karşısındaki üstünlüklerinden en önemlisi insanlara saadet, gelecek ve servet sağlayan kuvvetlere sahip olmasıdır. Ahmet Kerim’in bu kuvvetlerle ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Ahmet Kerim, bu mücadelenin ne kadar umutsuzca ve menfaat gözetmeden yapıldığını pekiyi biliyordu. Kendi safında olanların günün birinde iktidar mevkiine geçebileceklerine hiç inanamıyordu. İnsana ikbal, saadet ve servet sağlayan kuvvetlerin hepsi de öbür tarafta idi. Ve hep öbür tarafta kalacaktı. Çünkü İttihat ve Terakki, bütün o kaba ve vahşi sertliğine karşı memlekette tek kudreti temsili ediyordu. Muhalefet ise olumsuz ve inkârcı anlayışların hastalıklı bir görünüşünden ibaretti. Ahmet Kerim, her dakika bu acı gerçekle yan yana yaşıyor ve İttihat ve Terakki ile hiçbir ümide kapılmaksızın, hattâ bir uzak zafere bile ihtimal vermeyerek feragat içinde çarpışıyordu...”⁴

İttihat ve Terakki, romanın anlattığı dönem içerisinde iktidarın sahibi olan güçtür. Bunun karşısında çok kısa süreli olarak hükümet olmuş bir Hürriyet ve İtilaf Partisi vardır. İttihat ve Terakki’ye muhalif bir gazeteci olan Ahmet Samim’in öldürülmesinden sonra kurulan bu parti, hem ileri gelen yöneticileri, hem de

² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, s. 118.

³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, s. 119.

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, s. 13.

savunduğu değerler açısından İttihat ve Terakki karşısında pek etkili olamaz. Çünkü İttihatçılar savundukları fikirlerle gençliğe daha yakındır. Özellikle yeni yeni ortaya çıkan ve Balkanlar'daki olaylarla genişleyen Türkçülük fikrini sahiplenmişlerdir. Bu da İttihatçı hareketin gençler arasında etkili olmasına neden olmuştur. Muhalefetin durağanlığına rağmen, İttihatçılar siyasette her zaman aktiftirler. Sadarete hangi isim olursa olsun, kontrol her an onların elindedir. Enver, Cemal ve Talât Beyler enerjileriyle sürekli değişen dengeler içinde, olayları kendi lehlerine çevirmede çok başarılı olmuşlardır. İktidarı elde tutma ve ara sıra yaptıkları hataları gizleme yolunda da her türlü eylemi gerçekleştirmekten geri durmamışlardır.

Ahmet Kerim'in kendi gibi muhalif görüşü savunan gazeteci arkadaşı Ahmet Samim'in yazdığı yazılardan dolayı İttihatçılar tarafından öldürülmesinden sonra kurulan Hakkı Paşa kabinesiyle muhalefet partisi güçlenirse de uzun ömürlü olmaz. Bu arada Avrupa'da bulunan önemli muhalifler yurda dönerler ki bunların arasında Prens Sabahattin de vardır. Ancak Hakkı Paşa'nın sadareti sırasında Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi büyük bir karışıklığa yol açar. İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği ikinci siyasi cinayet Zeki Bey hadisesidir. Hürriyet ve İtilaf partisinin yayın organı olan *Alemdar* gazetesinde ekonomi konusunda yazılar yazan ve İttihatçıların bu konulardaki başarısızlıklarını şiddetle eleştiren Zeki Bey, onların gücünü kıran biri olarak cezalandırılır.

İttihat ve Terakki'nin bu teşebbüsü yalnız kamuoyu üzerinde değil; kendi içlerinde de büyük bir infiale sebep olur. İttihat ve Terakki'deki istifaların görünürdeki sebebi bu olmakla birlikte, Ahmet Kerim, bunun şuurlu bir reaksiyon olmadığı görüşündedir. Onlar kendi başlarını kurtarmak için süslü istifa mektupları yazarak muhalefete geçmişlerdir. Sait Paşa hükümeti meclisteki bu kavgalar sırasında seçim kararı alır. İktidar ve muhalefet bu seçime büyük umutlarla hazırlanmaya başlar. Özellikle muhalefet, "*bütün militan unsurlarını taraf taraf*" bu seçim için görevlendirmiştir. Ancak partinin bütün üyeleri mebus olmak isterler. İttihat ve Terakki de bu süreç içinde boş durmamış, *Hak* isminde bir gazete çıkarak memleketin hemen bütün aydınlarını ve edebiyatçılarını bir araya getirmiştir.

İttihat ve Terakki'nin seçimi kazanmak için yaptığı hareketlerden biri de Türkçülük hareketini sahiplenme isteğidir. Sultanahmet'te açtıkları Türk Ocağı, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleriyle dolmuştur. Özellikle gençleri, bu yolla yanlarına alacaklarını bilmektedirler. Muhalifler ise bunu tersine "*unsurların uyuşması nazariyesini*" savunurlar. Seçimlerin istedikleri gibi sonuçlanmaması, Arnavutluk isyanı ve Halaskâr Zabitân Grubu'nun faaliyetleri İttihatçılar üzerinde olumsuz etki yapar. Onlar bütün bunlara rağmen iktidardan uzaklaşmayı göze alamazlar. Bunun için tarihe Babiâli Baskını olarak geçen olay gerçekleşir. Mahmut Şevket Paşa'yı sadarete getiren İttihatçılar, böylece kaybetmek üzere oldukları iktidarı yeniden kazanmış olurlar. Nitekim bir müddet sonra Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta kurban gitmesiyle, bu iktidar mücadelesinden İttihatçılar kesin olarak galip gelmişlerdir.

17. yüzyılda Osmanlı sarayında geçen taht ve iktidar mücadelelerini anlatan *Saraylarda Mecnunlar*⁵ adlı roman iktidar ve güç mücadelesinin bireysel ve toplumsal boyutunu vurgulamaktadır. Romanda, Deli İbrahim'in tahta çıkışından, Valide Mahpeyker Kösem Sultan'ın ölümüne kadar geçen zaman içinde Osmanlı devlet sisteminin nasıl ve hangi yollarla bozulduğu ortaya konulmuştur. Özellikle saraydaki cariye ve hasekilerin birbirleriyle olan ilişkileri, bozulan yeniçeri ocağının saray üzerindeki baskısı yer yer bir tarihçi yaklaşımıyla anlatılmıştır.

İktidar ve güç mücadelesinin bir tarafı hep Kösem Sultan'dır. Onun karşısında ise Sultan İbrahim'in en sevdiği gözdesi Nurulayn ve kız kardeşi Belkıs Sultan vardır. Çok güzel bir kadın olan Kösem Sultan, bir Rum papazının kızı olmasına rağmen çocuk denecek yaşta kaçırılmış ve Osmanlı sarayına sunulmuştur. Zekâ ve güzelliğiyle Sultan Ahmet'i etkilemiş ve sarayda büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Oğlu Sultan Murad namına saltanatı büsbütün ele aldığı senelerde kazandığı tecrübelerle iktidarın sembolü haline gelmiştir. Kösem Sultan'ın en büyük özelliği iktidar hırsıdır. İktidar hırsı, Kösem Sultan örneğinde evrensel bir duygu olarak verilir:

*"Hiçbir şeyi mu'tedil ve basit değil... Zekâsı, arzuları, azmi, icraatı, hasanâtı, seyyiâtı, sükütu daima müfrit ve harikülâde yorulmaz bir faaliyet, doyulmaz bir hırs ve iştihâ... Hiç şüphesiz ki Mahpeyker Sultan Osmanlı tarihinin gördüğü, kayıt ve tasvir ettiği gözdelelerin, valide sultanların en zekisi, en kuvvetlisi, en cesuru, en faali, belki de en güzeli, en kanlısı idi."*⁶

Romanın başında Kösem Sultan ile Deli İbrahim'in sadrazamı Kara Mustafa Paşa arasında bir güç mücadelesi olduğu hakkında açıklayıcı bilgiler de verilir. Yazar romanın bu bölümlerinde bir tarihçi gibi Sultan İbrahim'in saltanatı esnasında yaşanan saray içi iktidar mücadelelerini anlatır. Kara Mustafa Paşa, kendisini insanlara kabul ettirmiş, namuslu ve gözü tok sadrazamlardan biri olarak tanıtılır. Sarayda yetişmiş, sarayın iç yüzünü bilen sadrazam, Deli İbrahim tahta geçince yeniçerileri sindirmiş, büyük bir nüfuz ve kuvvetle devlete sahip olmuştur. Kösem Sultan da taht değişikliğini fırsat bilerek evvelki nüfuz ve iktidarını geri almak niyetindedir. Bu yüzden sadrazamın azledilmesi için oğlu Deli İbrahim'i sadrazam aleyhine tahrir etmektedir. Sultan Murad'dan sonra sarayda tekrar entrikalar meydana çıkmıştır. Padişaha karşı bu entrikaların muhalif tarafını oluşturan gözde hasekilerin, cariyelerin, hemşire sultanların, ulema takımının, yeniçeri zorbalarının ve Cinci Hoca'nın önünde Kösem Valide Sultan vardır.

Roman iktidar ve güç hırsını aynı amaçları paylaşanları bir araya getiren bir unsur olarak sunar. Kösem Sultan ve Cinci Hoca mücadelenin bir tarafı olurken, Kara Mustafa Paşa bu iki sinsi güçle mücadele eder. Bu çatışma aynı zamanda iyilik-kötülük, vatanseverlik-vatana ihanet gibi karşıtlıklar biçiminde verilir. Kara Mustafa

⁵ Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928.

⁶ Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, s. 131.

Paşa, akli ve tecrübesiyle ülkesine hizmet eden bir devlet adamıyken, Cinci Hoca ve Kösem Sultan kendi şahsî menfaatleri uğrunda devletin geleceğini düşünmeyen insanlardır. Bu zıtlık içinde kötülük galip gelir ve sadrazam idam ettirilir.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılmasından sonra, ülkede büyük bir başıbozukluk ortamı başlar. Yazar, bunu devlet işlerinin ehil ellerden alınıp başka insanlara verilmesinin sonucu olarak gösterir. Kösem Sultan tekrar eski gücüne kavuşur. Bu durum yeni bir güç mücadelesinin ortaya çıkmasına neden olur. Kösem Sultan'ın gazabıyla saraydan atılan eski gözdelelerden Hubyâr Kadın'la yine Kösem Sultan tarafından kocası idam ettirilen ve mallarına el konulan aynı zamanda padişahın kız kardeşi Belkıs Sultan, Kösem Sultan'a karşı birleşirler. Romanın bundan sonraki kısımları daha çok kadınlar arasındaki mücadelelere sahne olur. Şekerpâre, Belkıs ve Nurulayn, yeni bir cephe olarak Kösem Sultan'ın karşısına dikilirler.

Romanın altıncı bölümünde, Osmanlı sarayı hakkında eleştirilerini dile getiren yazara göre, Abdülaziz zamanına kadar saltanat hanedanına eğlence merkezi olan Topkapı asla düzenli bir saray görünümünde olmamıştır. Yazara göre bulunduğu yer dünyanın en güzel yeri olmasına rağmen padişahların korkaklığı ve kıskançlığı nedeniyle hisarlar kalın duvarlarla öyle zalim bir şekle çevrilmiştir ki burası saray olmaktan çıkmış, kasvetli kubbelerden oluşan bir mabet haline gelmiştir. Saray içindeki entrika ve iktidar mücadeleleri, her an değişen dengeler, burayı korkulacak bir yer haline getirmiştir. Devlet sistemindeki düzensizlik ve kargaşanın en olumsuz tarafı bu durumun orduya yansımış olmasıdır. Sipahiler ve yeniçeriler arasında sürekli bir husumet vardır. Kösem Sultan, Yeniçerileri kullanarak padişah üstünde nüfuz sahibi olmayı amaçlar. Nurulayn ise Deli İbrahim'in en sevdiği gözdesi olunca, padişah üzerinde çok etkili olur. Aynı zamanda derecede para düşkünü olan Nurulayn, oldukça yüksek miktarda bir servetin de sahibidir. Bütün bunları öğrenen Kösem Sultan bu sefer sorunu kökünden çözmek için Sultan İbrahim'i tahttan indirip yerine torunu Şehzâde Mehmet'i çıkarmaya karar verir.

Deli İbrahim indirilip yerine on yaşında bir çocuk olan Sultan Mehmed geçirilince, saltanat tamamıyla Kösem Valide Sultan'ın kontrolüne geçer. Ancak gelenek üzerine yeni padişah tahta çıktığı zaman, eski sultan annesinin de yerini yeni valide sultana bırakması, saraydan çıkması ve eski saraya gönderilmesi gerekmektedir. Buna göre yeni valide sultan, Mehmet'in annesi Turhan Sultan olacaktır. Ancak Kösem Sultan, bu geleneğe uymaz. Kendi yetiştirmesi olan Turhan Sultan'a önem vermez. Kösem Sultan'ın düşmanları olan çeşitli güç odakları, Turhan Sultan'ın etrafındakileri kışkırtmaya başlarlar. Turhan Sultan ile Kösem Sultan arasında bir çatışma başlar. Bu çatışmanın devletin bütün kademelerine nasıl yansıdığı şöyle anlatılır:

“ Binlerce ahaliyi teşkil eden memurlar, hasodalılar, zülüflüleri, cariyeler, harem ağaları, bostancılar iki taraf oldular. Yeniçerilerle saraylıların bir kısmı Kösem Valide ile

*beraberdi. Hasodaların, zülüflülerin, bostancıların çoğu yeniçerilere ve Kösem Sultan'a muhalif Turhan Sultan tarafı idiler. Gizli gizli yanan bu itilaf ateşı şehirde esnaf ve ahalinin kıyanını üzerine alevlendi. Meydana urdu..."*⁷

Kösem Sultan bu sefer de Turhan Sultan ve oğlu Mehmet'i ortadan kaldırıp yerine diğer torunu Şehzâde Süleyman'ı getirmeyi planlar. Çünkü Süleyman'ın annesi Sadedil Kadın elinden hiçbir iş gelmeyen, saf ve iktidar hırsı olmayan bir insandır. Onun oğlunun tahta çıkmasıyla Kösem Sultan hem padişah hem de annesi üzerine mutlak bir hâkimiyet kuracak ve iktidar ortağı kimse kalmayacaktır. İki taraf arasında bir gece yarısı sarayda bir çatışma olur. Turhan Sultan taraftarları üstün gelir. Kösem Sultan boğdurulduktan sonra bütün mallarına el konulur. Böylece Osmanlı sarayındaki Kösem Sultan devri sona erer.

*Deli Deryalı*⁸ isimli tarihî- macera romanda da Osmanlı devleti içindeki iktidar ve güç mücadelelerine yer verilir. Bu mücadele Sadrazam İbrahim Paşa'nın hem Hürrem Sultan'la, hem de Barbaros Hayrettin Paşa ile giriştiği güç mücadelesidir. Ayrıca Yeniçeri ve Levent askerleri arasındaki çatışmalara da dikkat çekilir. İbrahim Paşa, sadrazam olarak büyük bir güce ulamıştır, kendi konağında padişahı gölgede bırakacak derecede bir ihtişam sürmektedir. Padişahın üzerindeki etkisini çok ince bir siyasetle sürdürerek her istediğini yaptırmayı başarır. Hürrem Sultan da onun bu gücünden çekindiği için Kanunı'yi onun aleyhinde kıskırtır. İbrahim Paşa, padişahın haberi olmadan Fransızlarla gizli anlaşmalar yapar. Ancak bu anlaşmaların uygulanmasına Akdeniz'deki Türk gemicileri engel teşkil etmektedirler. Fransız gemilerine serbest dolaşım hakkı veren ve gemilerin Türk limanlarına girmelerini kolaylaştıran bu anlaşmalar karşısında, Barbaros Hayrettin Paşa ile bir çatışma yaşayan sadrazam, padişahı ona karşı kıskırtmasına rağmen Hayrettin Paşa, büyük bir ihtişamla donanmasıyla birlikte Marmara'ya girer.

Yazar diğer bir çatışma noktası olarak da yeniçeri- levent askerleri arasındaki ilişkileri ele alır. Bu iki grup asker arasındaki farklılığı şu şekilde dile getirir: *"Denizcilerle karada yaşayanlar arasında tâ ezelden geçmiş bir kara kedi vardır... Her yerde, her an yeniçerilerle deniz leventleri birbirleriyle kapışır; her yerde her an iki zümre birbirleriyle hurlaşır dururdu."*⁹ Yazar, bu iki zümre arasındaki çatışmaları dile getirirken leventleri sürekli cesaret ve kahramanlıklarından dolayı överken, yeniçerileri ise eleştirir.

2. Siyasi Fikir Ayrılıkları

Siyasi fikir ayrılıklarından kaynaklanan çatışmalar dönem romanında kendine yer bulur. *Ateşten Gömlek, Damga, Meçhûl Kan ve Hüküm Gecesi'*nde siyasi konulardaki farklılıklar çatışma unsuru olarak verilir. Bu fikir ayrılıkları romanların kurgusunu da belirler. Bu kurguda millî olanla millî olmayanın çatışması söz

⁷ Fazlı Necip, *Saraylarda Mecnunlar*, s. 247-248.

⁸ Nizamettin Nazif, *Deli Deryalı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1928.

⁹ Nizamettin Nazif, *Deli Deryalı*, s. 171-172.

konusudur. Aynı zamanda siyasi açıdan olması gerekenle olan'ın çatışması da bu romanlardaki kurguyu belirler.

1923'te yayımlanan *Ateşten Gömlek*'te¹⁰ İttihatçılık, Mütareke, İngiliz hayranlığı ve Millî Mücadele gibi konularda, şahıslar arasında yaşanan fikir ayrılıkları, romanın fikrî zeminini oluşturur. I. Dünya Savaşı'na katılmış subaylar arasındaki fikir ayrılıkları yenilginin sebepleri üzerinde yoğunlaşır. Meserret Otelî'nin kıraathanesinde Cemal ve subay arkadaşları savaşı ve sulhu tartışırlar. Bu tartışmalarda farklı görüşler dile getirilir:

*"Harbe niçin girdiğimize dair birçok uzun bahisler oluyor, bir kısmı Enver Paşa'ya kızıyor, bir kısmı Almanlara açıktan sövüyor, bir kısmı bizim kendi başımıza bir şey yapamayacağımızı haykırarak söylüyor. Seyfi isminde bir yüzbaşı hâlâ harbi kazanacağımızı iddia ediyordu."*¹¹ Cemal ise, bir cumhuriyetçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer cumhuriyet olsaydı başımıza bir felaket gelmezdi diye düşünen Cemal yazarın da savunduğu fikrini dile getirir.

İkinci siyasi anlaşmazlık "*manda*" konusu üzerinde yaşanır. Mütareke yapıldıktan sonra İstanbul'da bir propaganda çalışmasına girilir. Bundaki amaç, Avrupalılara masumiyetimizi ve yapılan bütün işgallerin ve baskının haksız olduğunu anlatmaktır. Peyami'nin annesinin Şişlili sosyete arkadaşları kendilerini bu işe verirler. "*Rodoslular*" adındaki bu kadınların hepsi lisan bilen, alafrağa kadınlarıdır. Bu kadınların arasında Salime Hanım adında bir hanım vardır. Bir İngiliz hayranı olan Salime Hanım, bir İttihatçı düşmanıdır. Başımıza gelen bütün felaketlerin sebebini İttihatçılara yüklemektedir. Bir İngiliz muhabiri ona İngilizlerin onları affetmeyeceğini çünkü Çanakkale'de altmış bin İngiliz'i öldürdüklerini söylemesi üzerine "*onları biz öldürmedik İttihatçılar öldürdü, biz harp istemedik, İngiliz dostluğunu kazanmak için her fedakârlığa razıyız*"¹² diye cevap veren Salime Hanım'ın grubu, aslında İngiliz sömürgesini istemektedir. Bütün amaçları İstanbul hanımlarının yapacağı direnci kırmaktır. Onları alaturka olarak gören bu kadınlar, kendileri dışında Darülfünun salonunda, Türk Ocağı'nda fesli, çarşafli kadınların çalışmalarını küçük görürler. Bu görüş ayrılığı romanda şu şekilde vurgulanır:

*" Onlar bir gün sefaretlerden birine Türk davası lehine bir muhtıra gönderseler bu tarafhemen en köhne Hariciye memuru hanımlardan en şık ve en iyi Fransızca söyleyenlerine kadar mükemmel bir muhalif heyetle muhalif bir muhtıra yapar, gönderirler. Bunlar Türkiye'nin asil kadınları diye imza ederler, her zaman İtilaf Devletleri'ne sadık kalan, Alman aleyhtarı kadınlar o pespaye mahlûkların dediklerini siyasi notalarla tekzip ederler..."*¹³ "Bu felaketten kurtulmak için medenî memleketlerin tevaccühünü, merhametini celbetmek"

¹⁰ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Teşebbüs Matbaası, İstanbul 1923 (Bu makalede romanın şu baskısı esas alınmıştır: Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, Özgür Yayınları, İstanbul 1997, alıntılar bu baskıya aittir.)

¹¹ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s. 6.

¹² Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s. 37.

¹³ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s. 19-20.

gerektiğini düşünen Salime Hanım, romanda millî kurtuluğu savunan anlayışın karşısında sömürge olmayı kabul eden taraftır. Romanın merkezi kişisi olan ve İzmir'in işgalinde kocasını kaybeden Ayşe ise, İngiliz himayesine kesinlikle karşıdır. İngiliz gazeteciye ve orada bulunanlara Fransızca şunları söyler:

“ İngilizler aflarını talep edenlere versinler. Mösyö, affı zalimler değil, mazlumlar verir. Çanakkale'de dövüşürken ne asi, ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük ne zamanda beri hangi milletle harp edilir de mağlup olduğu zaman ona katil denilir?”¹⁴ Ayşe daha sonra İngilizlerin desteğiyle İzmir'i işgal eden Yunan ordusunun yaptığı zulümleri anlatır:

“ Siz bizden af talep ediniz. Dün mütâreke yaptınız, silahlarımızı bize bıraktırdınız. Bu gün memleketimize hırsızları katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri, hırsızları, tarihî bir şerefi olan büyük donanmanız himaye etti. Yeşil İzmir'i kan ve alev içinde bıraktınız. Bakınız sokaklarına, üniformalı hırsızlar, katiller silahsız ahaliyi kurşunla, dipçikle öldürüyor. Her evden koltuğunda bir bohça, bir Yunan neferi çıkıyor. İhtiyarların başı taşla ezilmiş, siyahlı kadınlar mütemadiyen bu vahşi sürüden kaçışıyor. Elleri bağlı masum kabileleri süngüleyerek gemilerinizin önünden geçiriyorlar. Haydutluğu alkışlamadığı için işte namuslu bir adamı parçalıyorlar, bir sürü Yunan askeri onu kendi kapısının önünde bağırarak, söverek parçalıyorlar. Sırf eğlence için beş yaşında bir çocuğa nişan alıyorlar. Zavallı mahlûk ! Siyah gözlerinde yaşlar kurumadan kalbinden vuruldu...”¹⁵

Millî Mücadele romanı olan *Ateşten Gömlek*'te, kurtuluğu mücadelesinin nasıl olması gerektiği hakkında da çeşitli fikirlere yer verilir. Ayşe, kurtuluğu umudunu halk isyanına bağlamıştır. Ancak İhsan bunun muntazam orduyla yapılması gerektiğini düşünmektedir. Hatta muntazam ordunun İngilizleri bile yenebileceği fikrindedir.

Romanda Anadolu'da, Mütareke'den sonra başlayan siyasi boşluğun doğurduğu isyanlara da yer verilir. Adapazarı'nda çetelerin birbirleriyle olan çatışmaları durumun ne derece kötüleştiiğini göstermek için dikkatlere sunulur. Siyasi boşluğun neden olduğu istikrarsızlık, Anadolu insanını canından bezdirmiştir: *“ Adapazarı'nda günde değil saatte değişen bir ihtilal vaziyeti vardı. Adapazarı, Arnavut çetelerinin, Çerkezlerin, Abazaların, Türklerin, her iki tarafa mensupların, iki de birde isyan eden köylülerin saatten saate dövüştükleri, hâkim oldukları, bıraktıkları bir sahne olmuştu...”¹⁶* Peyami ile Ayşe'ye yolculukları sırasında eşlik eden Ahmet Rifkı, bu durumun sebep olduğu soygunları anlatır.

Romanda Çerkez Ethem ve Efe'nin sebep olduğu çatışmalar da yer tutar. Aralarındaki ihtilaf, düşmanın ilerleyişine neden olmakta ve bu da Cemal'i üzmektedir. Cemal ihtilalin güzel olmayan taraflarını, ihtilalin unsurları arasında

¹⁴ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s. 38.

¹⁵ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s. 39.

¹⁶ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, s. 71.

maddi menfaatler peşinde koşanları olduğunu düşünür. Onun korkusu ve Ayşe'nin bu durum karşısındaki tavrı şöyle verilir:

" ... Lâkin iyi kötü ihtilâli imanlı, fakat isimsiz insanlar başlatmıştı. Şimdi iki devre arasında bu imanyla, canıyla yeni devir için kurban olanların asıl Yunan ordusuyla başlayacak ordu çarpışmasında İstiklâl Ordusu haricinde kalmasından korkuyordu. Fakat Ayşe, biraz endişeli ve birazcık incinmiş görünen bütün ihtilâlcı zabıt arkadaşla karşı hemen kadın rolünü aldı. Onca, ordu ihtilâle, ihtilâl orduya o kadar karışmıştı ki, bu iki unsuru birbirinden ayırmak gayri kabildi. Bu muvakkat bir kardeş kaogasıydı. Yine boru çalınır çalınmaz herkes silahını alacak, koşacaktı... "17

1924 yılında yayımlanan *Damga*'da¹⁸ başkahraman İffet, babası Halis Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in nazırlarından biri olması münasebetiyle siyasi bir çevrede büyümüştür. Abisi Muzaffer de henüz on yedi yaşındayken hünkâr yaveri olmuştur. Ancak İffet çocukluğundan itibaren sıradan olmayı ve sıradan bir hayat sürmeyi sevmektedir. Daha ilk mektepteyken okul arkadaşı Ömer'in Harbiye'deyken iftiraya uğrayarak sürgün edilen ağabeyinin affedilmesi için babasına yalvarır. Onun siyasi fikirlerinde asıl etkili olan idadideki arkadaşı Celâl'dir. İffet, onun kendini nasıl etkilediği şöyle anlatır:

" Celâl ile pek samimi arkadaş olmuştuk. Onda neşeli, pervasız bir ihtilâlcı bir ruh vardı. Bir saray adamının çocuğu olduğumu düşünmeden, bana hürriyetten, meşrutiyetten bahsediyor, padişahın haksızlıklarını, hafiyelerin fenalıklarını anlatıyor, Namık Kemal'in şiirlerini okuyordu. O zamana kadar etrafımda başka sözler işitmiştim. Bana büsbütün başka fikirler vermeye çalışmışlardı. Sonra, bu isyan, aileme ait birçok kalp rabitalarımı, sevgilerimi kıracaktı. Böyle olduğu halde, Celâl'e pek kolay hak vermiştim. Sevda romanlarıyla beraber, hürriyet kaogalarına, ihtilâllere dair gizli kitaplar da bulup okuyordum... "19

İffet'in idadinin son sınıfındayken genç muallimlerden Vecdi Bey'in tutuklanması üzerine okuldan mabeyne gönderilen imzasız bir mektup hakkında ifadesine başvurulduğunda "ben hafiyeye değilim, yaver Bey"²⁰ demesi ailesi tarafından hoş karşılanmaz. Muzaffer ailenin yüz akı olurken İffet'in bu davranışını kabullenemezler. Öyle ki eniştesi, "Bak İffet, kardeşinden ibret al!"²¹ der. Ama İffet'in buna tepkisi çok sert olur. "Ben, böyle millete faydası dokunmayan şerefsiz işlere girmeyeceğim." deyince, eniştesi daha da sertleşerek ona "Bu çocuk ailemizi perişan edecek... Bunda hain bir Jön Türk ruhu var!"²² diye bağırır.

¹⁷ Halide Edip Adivar, *Ateşten Gömlek*, s. 131.

¹⁸ Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1924. (Bu makalede romanın şu baskısı esas alınmıştır: Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İnkılap Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, alıntılar bu baskıya aittir.)

¹⁹ Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, s. 21.

²⁰ Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, s. 24.

²¹ Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, s. 30.

²² Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, s. 30.

II. Abdülhamid dönemini sınırlı da olsa konu edinen ve 1925 yayımlanan *Meçhûl Kan*'da²³ ise, romanın aslı kahramanı Celil, II. Abdülhamid'in jurnalcilerinden olan babası Behzat Bey'le büyük bir fikir ayrılığı yaşar. Bu çatışma eski-yeni zıtlığı içinde verilir. Celil hürriyet ve vatanseverlik gibi konularda yeni anlayışı temsil ederken babası eskiyi savunur. Padişaha bütün ruhuyla bağlı olan Behzat Bey, onu bütün değerlerin üstünde bir güç olarak görür. Celil ise, "Etrafındakilere sırmalı esvaplar giydirmek için yalın ayak, aç, çıplak bıraktığı teba'asına avuç açan şevketlününün azameti"²⁴ bir facia olarak nitelendirir. Onun en fazla karşı çıktığı şey Osmanlı devlet sistemidir. Bu manada padişahlık fikrine tamamen karşıdır. Bir mevlit alayında karşılaştığı sahne, padişaha karşı etrafındakilerin gösterdiği saygı onu çok şaşırır:

*"Bir kişinin emrine ram olan bu muazzam hey'etin zihniyetini tahlile uğraşıyordu. İnsanın insana tapmasına, insanın insana esir olmasına ve bir şahsın milyonlarca insanın mukadderâtını elinde tutmasına bir sebep bulamıyor ve bu karanlık mazinin yadigâr cehâleti olan hurâfeleri ve hakikatten sağlam bilinen sahtekârlıkları düşünüyordu."*²⁵

Celil'le babası arasındaki fikir ayrılıkları, aralarında şiddetli kavgaların doğmasına neden olur; babası geleceğini düşünerek oğlunun bu aykırı fikirlerinin sarayda duyulmasının kendi geleceği için hiç de iyi olmayacağını bilmektedir. Çünkü kendi gibi jurnalcilerin bundan haberi olduklarında hemen padişaha söyleneceği ve sonra da sürgüne gönderileceklerini bilmektedir. Nitekim dediği gibi de olur ve bir gece ansızın zengin konaklarından alınarak Fizan'a sürgüne gönderilirler. Bu durum, onun fikirlerinin de değişmesine neden olur. O da oğlu gibi padişah düşmanı olur; çünkü uğradığı haksızlık karşısında bu insanların gerçek yüzünü görmüştür:

*"Bunlar insanlıktan çıkmış mahlûklardır. Acımak nedir bilmezler. Karşılarında can çekişsen başını çevirip bakmazlar. Ahlâk nedir anlamazlar... Dünyada düşündükleri yalnız zevkleri, eğlenceleridir..."*²⁶

Hüküm Gecesi'nde İttihat ve Terakki'nin ileri gelen bazı yöneticiler arasındaki siyasi fikir ayrılıklarına eserin son bölümünde yer verilir. Partinin genel merkezinde bir araya gelen Enver, Talât, Cemal Beyler ile Ziya Gökalp'ın partinin politikaları hakkında tartıştıklarını görürüz. Ayrıca Cemal Bey'in Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Merkez kumandanı olarak İstanbul'da yaptığı faaliyetlerle ilgili Talât Bey'in endişeleri gözler önüne serilir. Talât Bey, Cemal Bey gibi aktif ve atılgan bir adamın parti içinde olmasına taraftar değildir. Yazar, Talât Bey'in bu konuyla ilgili kendi içinde düşündüklerini yansıtır:

²³ Orhan Mithat, *Meçhûl Kan*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1925.

²⁴ Orhan Mithat, *Meçhûl Kan*, s.52.

²⁵ Orhan Mithat, *Meçhûl Kan*, s.53.

²⁶ Orhan Mithat, *Meçhûl Kan*, s.355-356.

“Cemal Bey’in yüzüne baktı. İçinden: ‘Lâkin bu yaman, bu...’ dedi. Talât Bey, doğrusu, İttihat ve Terakki teşkilatının içinde bu kadar yaman bir adam da istemiyordu. ‘Her şey elbirliğiyle olmalı ve yapan bilinmemelidir.’ diyordu. Cemal Bey ise, öyle gölgede kalır takımından değildi. Her adımını büyük bir gürültü ile atıyor ve yaptığı işin yankılarını memleketin ufuklarında günlerce çınlatıyordu. Muhalifleri kütle halinde uzaklaştıran o idi. İdam kararlarını verdirip bildiğine göre sıkıştıran o idi. Belki aslında iş öyle değildi de Cemal öyle gösterilmesini istiyordu. Kişiliğinin şiddetli ve kızıl parıltısı İttihat ve Terakki’yi bütün o kocaman teşkilâtıyla sanki gölgede bırakıyordu veya İttihat ve Terakki onda bir tek adam haline geliyordu.”²⁷

Parti içi güç mücadelesi Talât ve Cemal Bey arasında yaşanır. Talât Bey, onun bu şekilde partinin önüne geçmesini kabul edemez. Partinin içinde hiçbir kimsenin sıvrilip öne çıkmasını istemez ve bütün faaliyetlerin parti adına yapılmasını ister. Cemal Bey’in yaptığı bazı hareketler Talât Bey’in tepkisini çekmektedir. Onu ortaçağ kahramanlarından Maletesta’ya benzetir ve bazı sosyal hürriyetlere olan düşkünlüğünü eleştirir:

“Onun sayesinde Türk hanımları sokakta peçelerini kaldırıp dolaşmak hürriyetine kavuştular; onun sayesinde şehrin bazı lokantalarına girip yemek yemek hakkını elde ettiler. Onun sayesinde kendi evlerinde haremle selâmlığı birleştirmek cüretini gösterdiler.”²⁸

Talât Bey halkın vehimlerini, Batıl inançlarını ve kökleşmiş kötü alışkanlıklarını iyi idare etmek ve hatta bazı anlarda bunlardan kuvvet almak, bunlara dayanmak lüzumunu anlayan bir lider olarak partinin halk üzerindeki prestijine zarar getirecek hareketlere şiddetle karşı çıkmaktadır. Yazar, onun ne Enver Bey gibi titiz ahlâklı, ne de o sırada hükümetin başında olan Sait Halim Paşa gibi mutaassıp bir gelenekçi olduğunu belirtir. O, halkın efkârını bulandıran her çeşit yeniliğin karşısındadır. Talat Paşa sadece partisini düşünen bir lider olarak sunulur. *“Daha doğrusu onun aklı ne yenilik, ne de eskilikte idi; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin hayatı ve çıkarı yanında bu çeşit meseleler onun için ikinci derecede bir değer taşıyordu.”²⁹* Talât Bey’in bu düşüncelerinden sonra, Ziya Gökalp’ın partinin siyasi çizgisi üzerindeki görüşlerini sunan yazar, onun büyük ve esrarlı bir nazariyeci olduğunu belirtir.

Ziya Gökalp, partinin programının değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Sıkı bir milliyetçilik fikri üzerine düzenlenecek bu programdan sonra, cemiyetin *“harsî”* tarafının da kuvvetlendirilmesi kanaatindedir. Memlekette birbirine zıt iki cereyan olduğunu belirten Ziya Gökalp, Osmanlılık ve Türkçülük gibi iki farklı görüşün ne şekilde birleştirileceğini tartışma konusu yapar. Talât Bey, her zamanki *“pratik parti adamı kafasıyla”* memlekette var olan bu iki cereyanın da benimsenmesi ve partiye mal edilmesi gerektiğini söyler. Cemal Bey ise, İttihat ve Terakki’nin bütün memleketi içine alan bir teşekkül olduğunu ve bu yüzden Osmanlılık fikrinin benimsenmesini ister. Ancak Ziya Gökalp, buna karşı çıkar ve

²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 303.

²⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 303.

²⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 304.

bu görüşe “Osmanlı devleti sunî bir müessesedir. Eğer Osmanlılık dilleri, ırkları, kültürleri birbirinden ayrı bir sürü unsurları bir araya toplayıp bir birlik meydana getirmek ise bunun adına sadece ‘boş hayal’ diyeceğiz. Çünkü, bu unsurların birleşmesi imkânı yoktur”³⁰ diye cevap verir. Bu konudaki fikirlerini ispatlamak için Balkan milletlerini örnek gösteren ve en son Arnavutluk isyanında yaşanan olayları hatırlatan Ziya Gökalp’a göre, en önemli meselenin ‘millî kültür’ ve ‘millî mefkûre’ eksikliğidir. Bunlar olmadan ordular ve partiler hiçbir şey yapamazlar.

3. Merkezî Yönetime Bakış

Meşrutiyet’le birlikte II. Abdülhamid ve dönemini anlatan romanların sayısında artış gözlemlenir. 1919-1928 arasında da bu dönemin olumsuzluklarını anlatan romanlar kaleme alınır. Yazarlar genellikle bu dönemin ortaya çıkardığı insan tipini eleştirel bir dikkatle vermeye çalışırlar. Bunun yanında II. Abdülhamid’in uygulamalarıyla ilgili eleştiriler roman kahramanlarının ağzından verilir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar 1919 yılında yayımlanan *Hakk’a Sığındık*³¹ adlı romanında hem Abdülhamid hem de İttihat ve Terakki yönetimine ciddi eleştiriler getirir. Abdülhamid döneminin zenginlerinden Hacı Ferhat Efendi’nin şahsında bu döneme karşı kesin bir tavır alan yazar hakka, eşitliğe, vicdana ve insanların sıkıntılılarına sırtını dönmüş, sadece kendilerini ve yakınlarını düşünen fırsat düşkünü, vurguncu, harp zengini Hâfız İshak Efendi şahsında da İttihat ve Terakki yönetimini eleştirir:

“Hiçbir idâre bendelerini, gözdelerini taltifte bu mertebeye-i iğnâya varamamıştır. (...) O sâyede ne tulumbacılar efendi, bey paşa, nâzır, meb’ûs oldular. Ne hiçler adam srasına geçtiler. Ne kanlı kâtiller cezâdan mu’âfiyet-i imtiyâz ile ser-firâz oldular. Ma’sumları ezmek, eşirrâyı yükseltmek, kabahatsizlere cezâ etmek, kabahatlıleri mükâfatlandırmak Cem’iyyet’in baş düsturuydu...”³²

*Şark Güneşi yahud Bir Türk İle Bir İngiliz Kızının İzdivacı*³³ adlı romanda olaylar II. Abdülhamid döneminde geçmektedir. Bir Türk filozofu olan Tayfur ile İstanbul’daki İngiliz sefaretinde çalışan Davi’nin kardeşi Lila arasındaki aşkın anlatıldığı romanda yazar, Tayfur tutuklanmasından sonra, II. Abdülhamid’in baskıcı bir padişah olduğunu, hafiyeleri sayesinde suçsuz insanlara nasıl eziyet ettiğini iddia eder.

Beyoğlu’ndaki Fransız kolejinde ilmi konferanslar veren Tayfur’un padişah aleyhinde konuştuğu iddiasıyla tutuklanıp hapse atılması özellikle İngiliz sefaretinde şaşkınlıkla karşılanır. Sarayın her zaman bu gibi masum insanların

³⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 306.

³¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hakk’a Sığındık*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1919.

³² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hakk’a Sığındık*, s. 11-12.

³³ Ahmet Hilmi, *Şark Güneşi Yahud Bir Türk İle Bir İngiliz Kızının İzdivacı*, Karabet Matbaası, İstanbul 1921.

faciasına neden olduğunu söyleyen yazara göre, II. Abdülhamid, hafiyeleri sayesinde etrafa korku salarak kendi iktidarını sürdürmektedir. Öyle ki padişahın bütün işi kendine gelen jurnalleri okumaktan ibarettir; devlet işlerine gereken ihtimamı göstermeyen bu padişah; evhamlı, korkak ve acımasızdır. Tayfur'un yakalanmasından sonra, Yıldız sarayında kurulan mahkeme tamamen taraflıdır ve padişahın istediğini yapmak için kurulmuştur. Bu mahkemeyi dışarıdan izleyen padişah, Tayfur'un verdiği korkusuz cevapları işitince çılgına döner. Çünkü Tayfur, saray ve padişah hakkında çekinmeden gerçekleri ifade eder.

Ethem İzzet'in 1927 yılında yayımlanan romanı *Istırap Çocuğu*'nda³⁴ olaylar "Mütarekenin ümit boğan günlerinde"³⁵ başlar. Yazar, doğrudan olay örgüsüyle bağlantılı olmadığı halde padişahı özellikle de sadrazamı Damat Ferit'i romanın çeşitli yerlerinde eleştirir. Bu eleştiriler bazen doğrudan yazarın ağzından, bazen de başkahraman Refik'in ağzından verilir.

Roman dönemin yönetimini millî olanın karşıtı şeklinde verir. İstanbul, Damat Ferit ve "kara sultan" tarafından düşmana "peşkeş çekilmiştir." İzmir'in işgaline karşı ses çıkarmayan hükümeti hainlikle suçlayan Refik, gazetesine yazdığı makalede İzmir'in işgalinde ailesi öldürülen Ferhunde'nin dramını anlatırken, İzmir'de yapılan zulümlere de dikkati çekmek ister. Sadece İstanbul hükümetini değil, Batılı devletleri özellikle de Amerika'yı ağır bir şekilde eleştirir:

"Beşer bu facia karşısında susacak mı? Hükümet vazifesini yapmayacak mı?.. İstanbul niçin susuyor? Buradaki Rumlara niçin hiç olmazsa boykot yapmıyoruz. Medeniyet dediğimiz bu canavar surat mıydı? Nerede Vilson (Wilson) prensipleri? Nerede milletlere vaat edilen sulh? Nerede beşeriyetin insaniyete hizmet davası?"³⁶

Refik bir gazeteci olarak, Mütareke günlerinde İstanbul'da gazetecilik yapmanın çok zor olduğu görüşündedir. Çünkü Damat Ferit, basın üzerinde çok sıkı bir baskı kurmuştur. Ayrıca padişahın bir sabah uyanıp da "bütün gazeteler kapatılsın" dememesi için de hiçbir sebep yoktur. Yani merkezî yönetimin keyfi kararları yüzünden gazeteden geçinen birçok insan, bir anda aç kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Damat Ferit'i bir cani olarak gören Refik, hiç sebepsiz yere hapse atıldığında geleceğinden daha doğrusu idam edilmesinden korkar. Çünkü memlekette adalet namına hiçbir şey kalmamıştır:

"Damat seciyesi: zulmü, takip, tagrib, tazyik ve sehpayı ifade eder. Bunu memlekette bilmeyen yok. Mustafa Kemal bile idama mahkûm eden kara kuvvet muharrir Refik Necati'yi mi hapisten, tazyikten, elinde kelepçe sokak sokak dolaştırmaktan, hatta asmaktan çekinir?"³⁷

Istırap Çocuğu'nda aslî kahraman Refik, bir gazeteci olduğu gibi yakın çevresindeki insanların birçoğu da gazetecidir. Romanda yer yer bu gazetecilerin de

³⁴ Ethem İzzet, *Istırap Çocuğu*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1927.

³⁵ Ethem İzzet, *Istırap Çocuğu*, s. 6.

³⁶ Ethem İzzet, *Istırap Çocuğu*, s. 37.

³⁷ Ethem İzzet, *Istırap Çocuğu*, s. 238.

hayatlarına ait tablolar ortaya konulur. Yazar, İstanbul hükümeti hakkındaki eleştirilerini bazen bu insanların ağzından dile getirir. Damat Ferit ve onun yanında çalışanları eleştiren gazetecilerden biri, İstanbul'daki tramvay şirketinin yaptığı zamlardan şehremini Salim Paşa'yı sorumlu tutar ve yanına iki İngiliz polisi alarak dolaşan paşayı "dünyanın en namussuz" insanı diye değerlendirir. Başka bir gazeteci ise bütün bu olumsuzlukların Mustafa Kemal tarafından yok edileceğini ve bu gibi insanlardan intikam alacağını iddia eder.

Hüküm Gecesi'nde aslı kahraman Ahmet Kerim'in muhaliflerin düzenlediği bir müsamerede karşılaştığı bir genç II. Abdülhamid dönemini eleştirir. Abdülhamid'e ve onun devrine karşı içinde hâlâ büyük bir kin duyduğunu, onun Tanzimat Türkiye'sinin en sorunlu padişahı olduğunu belirtir. Onun yaptığı baskı ve zulümlerin önemli olmadığını ancak bu ülkeye verdiği en büyük zararın ilmin ışığını kesmek olduğunu söyler:

*"Ben ona, 'Bizi ilmin ışığından niye yoksun ettin?' diyorum. Abdülhamid, hiçbir müstebidin aklına gelmeyen bir alçaklıkla, yalnız kendi zamanına değil, yarına da hükmetmeye kalkmıştır. On dördüncü Louis gibi, 'Benden sonra tufan!' dememiştir; 'Benden sonra bu millet yine düşünmesin, bilmesin, görmesin. Cahil, serser, kör ve budala kalsın!' demiştir. Onun için memleketin bütün kapılarını her türlü aydınlığa karşı sımsıkı kapatmıştır. Düşününüz, biraz önce sahnede gördüğümüz o maskaralıklar Abdülhamid gecesinin karanlığından fırlamış yarasalar değil midir?"*³⁸

Ahmet Kerim, bu konuya Türkçü bir yorum getirir. Abdülhamid idaresinin yaptığı asıl kötülüğün Türk'ten başka unsurlara her alanda büyük imtiyazlar vermesi olduğunu söyler. "Biraz önce bir Türk sahnesinden, bir Türk ammesi önünde Türk milletinin yüzüne tükürmek küstahlığında bulunan Boşo'yu Abdülhamid idaresi hazırladı ve bize bıraktı."³⁹ Ahmet Kerim'le konuşan bu gencin savunduğu Türkçü fikirlere bakıldığında romanın sonunda tanıyacağımız Ziya Gökalp olması kuvvetle muhtemeldir. Kendisinin istibdat yanlısı olmamakla birlikte, liberal de olmadığını söyleyen bu genç, milli ve milliyetçi devlet fikrini savunur.

Aka Gündüz'ün 1928 yılında yayımlanan *Tank-Tango*⁴⁰ adlı romanında işgal altındaki İstanbul'da başlayan olaylar, Ankara'da sona erer. Romanın aslı kahramanı olan Bihter (Tango), bir sokak kızıyken kurduğu fabrikada kimsesiz kadınlara iş veren, Anadolu'daki mücadeleyi gönülden savunan bir insan haline dönüşür. Bir gün kurduğu fabrikayı teftişe gelen memurların fabrikayı kapatmaya kalkışmaları üzerine, memurlarla aralarında şiddetli tartışmalar olur. Yanlarında getirdikleri İngiliz subayına güvenen memurlar, İstanbul hükümetini ve padişahı temsil ettiklerini söyleyince Bihter de hükümetlerini tanımadığını söyleyerek karşılık verir. Yazar, Bihter'in ağzından İstanbul hükümetini vatana ihanetle suçlar. Bu hükümeti

³⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 179.

³⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 179-180.

⁴⁰ Aka Gündüz, *Tank-Tango*, Gündoğdu Matbaası, İstanbul 1928.

halkı soyan, yabancıları kendi halkı üzerine saldırtan bir hükümet olarak gören Bihter, yazarın sözcüsü gibi davranır.

Ercüment Ekrem'in *Gemi Arslanı* adlı romanında⁴¹ da olaylar II. Abdülhamid döneminde geçer. Roman, devletin çeşitli kademelerinde görev yapan bazı memurların hayatlarından kısa kesitleri verirken, bu kişilerden hareketle devlet yönetimindeki bazı aksaklıkları, özellikle memur atamalarında, görevde yükseltmelerde yapılan yanlış uygulamalar eleştirilir. Hak etmediği halde devletin önemli kademelerine gelen kişilerden biri de Kitapçı Mümtaz Bey'dir. Bir akrabası tarafından Anadolu'dan getirilerek mabeynde küçük bir göreve verilmiş ve daha sonra okuması bile olmamasına rağmen padişahın kitapçısı görevine kadar yükselmiştir. Yazar, bu kişiden hareketle dönemin devlet anlayışını eleştirme fırsatı elde etmiş olur:

*" O vakit, sarayda böyle münasebetsiz, yakışsız tayinler çok olurdu. Herhangi bir şahsı yükseltmek için, onda lazım gelen meziyetlerden hiçbir aranmazdı. Hünkâra sadakat başlıca fazilet sayılırdı. Bu sebepten dolayı kitapçılar cahil, memurlar âciz, henüz mektep sıralarındaki çocuklar yaver olurlardı..."*⁴²

Yazarın eleştirdiği diğer bir nokta ise, yüksek kademedeki devlet adamlarının aralarındaki çekişmelerdir. II. Abdülhamid bu kavgaları el altından körükleyerek kendi iktidarını güçlendirmekte, insanları birbirlerine düşürerek kendini göz önünden uzak tutmaya çalışmaktadır. Bunu da Makyavel'in *Hükümdar* isimli eserinden öğrenerek yaptığı belirtilir:

"Rical-i deolet arasında bu gibi ihtilafları, kavgaları, dargınlıkları, hakan-ı zaman her vakit memnuniyetle karşılar ve tarafeyni ayrı ayrı teşvik etmek siyasetini kullanırdı.

*Meşhur İtalyan mütefekkeri Makyavel'in Hükümdar adlı eserinde vaz' ettiği şeytanî düsturları meta' addeden Abdülhamid, memlekete hâkim olmak için gerek efrâd-ı millet ve gerek erkân-ı hükümeti yekdiğeri aleyhine taslât etmek kaidelerini bu sûretle tatbik ve tecrübe ediyordu..."*⁴³

Romanda Abdülhamid'in eleştirildiği bir diğer nokta da Zabıta Nezareti adı altında yapılan jurnalcılık faaliyetidir. Buraya giren küçük bir memurun yaptığı bir jurnalden dolayı, çok rahat yüksek kademelere eriştiğini söyleyen yazara göre, burası "*casus kafilesi*" dir.

Hüseyin Rahmi Muhabbet Tılsımı'nda⁴⁴ *Hakka Sığındık*'ta olduğu hem II. Abdülhamid hem de İttihad ve Terakki dönemine ilişkin eleştiriler dile getirir. Adnan Şem'i Paşa, Abdülhamid döneminin vezirlerinden biri olarak, büyük bir servet yapmıştır. Bir zamanlar önemli makamlarda görev almış olan paşa, Meşrutiyet'i takiben, "*Han ve apartmanlarının bir kısmını zevcesine ve daha sâ'ir*

⁴¹ Ercüment Ekrem, **Gemi Arslanı**, İkbâl Kütüphanesi, Ahmet kâmil Matbaası, İstanbul 1928.

⁴² Ercüment Ekrem, **Gemi Arslanı**, s. 26.

⁴³ Ercüment Ekrem, **Gemi Arslanı**, s. 37-38.

⁴⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Muhabbet Tılsımı**, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul 1928.

lusımlarına ferâğ ederek kapağı Avrupa'ya atar..."⁴⁵ Ancak yeni yönetimin bu gibi adamları ortadan kaldıracığı, eşitliği, hürriyeti ve adaleti tesis edeceği halde İttihat ve Terakki Fırkası'nın "idârenin büsbütün altını üstüne getirmesi üzerine ve nihayet nebbâş-ı evvele rahmet okumak sırrı âşikâr olunca..."⁴⁶ Adnan Şem'i Paşa yurda döner ve eski zengin hayatına, büyük konağında devam eder.

4. İttihat ve Terakki Yönetimiyle İlgili Olanlar

Siyasî bir hareket olarak İttihat ve Terakki, dönem romanında çeşitli yönleriyle işlenmiştir. Bazı romanlarda bu hareketin menfi, bazı romanlarda ise müspet yönleri roman kahramanlar tarafından dile getirilmiştir. İttihat ve Terakki'yle ilgili eleştiriler daha çok şahıslardan hareketle ortaya konulur. Romancılar Birinci Dünya Savaşı'nın sorumlusu olarak gördükleri bu hareketi şiddetle eleştirirler.

Halide Edip'in *Son Eseri*⁴⁷ adlı romanın başkahramanı olan Feridun Hikmet'in kardeşi İbrahim Hikmet, İttihat ve Terakki'nin "fedai" denilen tiplerinden biridir. Uzun zaman Anadolu'da kalan daha sonra bu harekete katılan İbrahim, ağabeyi ile fikirleri yönünden ters düşer. Hedeflerinin "yepyeni bir memleket yaratmak" olduğunu söyleyen İbrahim, bu memleketin ancak meşrutiyet ile kurtulacağını savunur. Feridun ise onun görüşlerine şöyle karşı çıkar: "İbrahim, sen öyle bir konuşuyorsun ki maazallah bütün memleket senin gibi düşünse belki yüz binlerce senenin tecrübesi ile birikmiş ahlâk kaideleri ortadan kalkacak, bir cemaati birbirine yapıştıran, bir küll halinde, ahenk içinde yaşatacak ananelerden eser kalmayacak. Buna inkılâp değil, 'anarşi' derler yaorum. Çok şükür ki sizin zihniyetiniz bir memlekette daima kısa bir zaman için hâkim olur, olmasa dünya Arap saçına döner..."⁴⁸

Refik Halit, İttihat ve Terakki yönetiminin iş başına gelmesiyle birlikte değişen sosyal hayatı ve bu yönetimin ürettiği harp zenginlerini eleştirel bir açıdan ele alan *İstanbul'un Bir Yüzü*'nde, bu dönemde yaşanan bütün olumsuzlukların nedeni olarak İttihatçıları suçlar. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan bu yeni düzende her şey kirlenmiştir. Vurguncular, harp zenginleri, politika yoluyla hiç de hak etmedikleri yerlere gelen insanlar, her şeyi alt üst etmişlerdir. Eski devir ile bu devir karşılaştıran yazar, İsmet'in ağzından görüşlerini şöyle dile getirir:

"Hayatları hep böyle maceralarla, intizamsızlıklar ve haysiyetsizliklerle dolu simalar şimdi İstanbul'da o kadar çok ki seyyiat ve rezalet faslı arasında biraz da hayrat ve fazilete yer bulmak bile kabil olmayacak... Zaten ne sınıf kaldı, ne derece... Ne yüksek muhit belli, ne aşağı halk... Hal ve hamur olduk; hep kirlendik, hep lekelendik. İnsan ruhuna sükûn ve istirahat verecek iki hikâye işitemiyor; faziletine iman edeceği bir ahbap bulamıyor; bir

⁴⁵ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Muhabbet Tilsımı**, s. 24.

⁴⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Muhabbet Tilsımı**, s. 24.

⁴⁷ Halide Edip Adivar, **Son Eseri**, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1919 (Bu makalede romanın şu baskısı esas alınmıştır: Halide Edip Adivar, **Son Eseri**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1937, alıntılar bu baskıya aittir.)

⁴⁸ Halide Edip Adivar, **Son Eseri**, s. 103.

meziyetliye tesadüf edemiyor... Mütemediyen alçaltıyoruz, âdileşiyoruz, ahlâksızlaşıyoruz. Eskiden alelaide adamlardık, ne çok zararlıydık, ne de çok faydeli, fakat bugün herkes muzır, karmakarışık, alt üst olduk, ne kadar yazık..."⁴⁹

Ercüment Ekrem'in 1922 yılında yayımlanan *Gün Batarken*⁵⁰ adlı romanında başkahraman Hulki Bey idealist, vatansever ve cesur bir zabıt olarak sunulur. Beş yıl Makedonya'da, Bulgar çetelerine karşı mücadele eder. Namık Kemal ve Hamid'in şiirlerini okuyarak İttihat ve Terakki cemiyetine katılır. Abdülhamid'e karşı mücadeleden sonra Meşrutiyet ilân edilir. Ancak o diğer arkadaşları gibi davranmaz. "*İstanbul'da boş kalan mevkilere, memuriyetlere koşan, idareyi ellerine almak ve vakit kaybetmeden islâhâta başlamak emeliyle payitahta toplanan arkadaşlarından ayrılan*"⁵¹ Hulki Bey, tekrar kıtasının başına döner ve bir asker olarak yaşamaya devam eder.

Yazar, bu noktadan hareketle İttihat ve Terakki yönetimine ilişkin çeşitli eleştirileri onun bakış açısından yansıtmaya imkânı bulur. Yönetimi ele geçirdikten sonra, ilkelerinden ödün vermeye başlayan İttihatçıların nasıl mevki makam sevdasına düştükleri ortaya konulur:

"Arkadaşları, şimdi birer birer devirdikleri o paşaların makamlarına geçiyor, konaklarına yerleşiyor, hatta gizliden gizliye kızlarıyla izdivaç bile ediyorlardı. Aralarında istikbâlin müsekker zehirli tadını tattıkça, dağ başında kendilerine çizmiş oldukları gayeleri belli belirsiz ihmale başlayanlar oluyordu. Hulki'yi de bu sofradan mütene'im olmaya davet ettiler. Fakat o temiz ve necip asker bunlara tenezzülen cevap bile vermedi."⁵²

Selahattin Enis'in 1923 yılında yayımlanan *Zaniyeler*⁵³ adlı romanında Mucib Paşa ve Kerami Bey isimli üst düzey iki Osmanlı yöneticisinin şahsında, İttihat ve Terakki yönetimine karşı eleştirel bir tavır takınılır. Şişli hayatının en gözde simaları olan bu iki insan, İttihat ve Terakki döneminde sivrilen, bu devrin toplum içine soktuğu insanların tipik örnekleridir:

"Mucib Paşa, bu âlemlerin mihrak ve merkezi tarzında bir zattır. Hürriyetin ilanında küçücük rütbeli bir zabıttı. Selanik'te parlayan güneşin ziyası, iyi bir zemine atılmış bir tohum hâlinde bu ufak zabıte olağanüstü bir niam-ı harikülâde verdi. Ve o zamanın Mucib Bey'i birden yükselerek, bugünkü gördüğümüz gibi anlı şanlı, heybetli, şöhretli Mucib Paşa Hazretleri oluverdi..."⁵⁴ İlk başlarda gençliğin ve hürriyetin koruyucusu olan bu adam, aslında hiç samimi değildir. Hürriyetin bekçisi gibi görünmesine rağmen, hürriyet adına günahsız birçok insanı ipe yollamıştır. Kerami Bey de kenar bir mahallenin isimsiz ve küçük bir insanı iken, İttihat ve Terakki yönetiminin işbaşına

⁴⁹ Halide Edip Adivar, **Son Eseri**, s. 159-160.

⁵⁰ Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, İktbal Kütüphanesi, İstanbul 1922 (Bu makalede romanın şu baskısı esas alınmıştır: Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1926, alıntılar bu baskıya aittir.)

⁵¹ Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, s. 12.

⁵² Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, s. 12.

⁵³ Selahattin Enis, **Zaniyeler**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1923.

⁵⁴ Selahattin Enis, **Zaniyeler**, s. 82.

gelmesinden sonra Meclis-i Vükela'ya girer. Nâzır olunca da birdenbire yıldızı parlak. Ancak o bu görevinde kesesini doldurmaktan başka bir şey yapmaz:

“Mamañih munsif olmak için itiraf etmelidir ki Kerami Bey asla sert, hırçın ve cellâd mizac bir adam değildir. Hattâ hürriyeti zindana bend eden nâ-haleflerinin fiilerine iştirak bile etmemiştir. O sadece keyfine bakmış, sefasıyla meşgul olmuş ve bir de bol bol ticaret yapmıştır. Onun ticaretle meşgul olması, vatana olan merbûtiyetinin kuvvetli bir delili, teşebbüs-i şahsinin müstesna bir misali olarak addedilmelidir. O ticarete giriştikten sonradır ki fakir halk lehamd şekeri 350 kuruşa yiyebildi ve etin okkasına 200 kuruş verebildi...”⁵⁵

Çıldırın Kadın'da doğrudan İttihat ve Terakki adı geçmese bile “*harb-ı umumî*” ye girilmesinin ve savaşın kaybedilmesinin nedeni olarak bu kişilerin sorumlu olduğu vurgulanır. Romanda adı verilmeyen bir paşaya bağlı olarak ortaya konulan bu durum, çeşitli eleştirilerle dile getirilir. Cepheye gitmeden İstanbul'daki yalısında savaşı yönetmeye çalışan paşa, bu noktada eleştirilerin merkezinde yer alır.

Paşanın müşaviri Binbaşı Necdet de cephede olması gerekirken paşanın karısı Muallâ'yla düşünmektedir. Savaş kaybedilip Mütareke imzalandıktan sonra, Muallâ'nın kız kardeşi Necla'nın ağzından Necdet'e söylenen cümlelerde bütün bir İttihat ve Terakki yönetimi eleştirilir:

“...Ne kadar hissiz, heyecansız ve alâkasız olsam yine: ‘Vatan her şeyin fevkinde mukaddestir.’ demekten kendimi alamam doğrusu. Unutma ki, harb-ı umûmîde gömüldüğünden bahsettiğin Türkler hep size, birkaç paşanıza kurban gitti. Kendin düşün. Ordu cephede açlıktan, sefaletten, soğuktan, düşman ateş ve tazyikinden erirken sen ve paşa burada zevk ve sefa içinde yaşıyor, Muallâ'yı düşündüğün, beni sıkıştırdığın kadar ne orduyu, ne askeri, ne de hiç kimseyi düşünmüyordun; binaenaleyh hakiki vatanperverler siz misiniz? Yoksa bütün mahrûmiyetlere rağmen ateş ve demir içinde kaynayan askerler, zabıtlar, kumandanlar mıdır? Küçük bir ekalliyet, bütün bir milleti uçuruma, felakete, mağlubiyete, esarete sürüklediniz. ‘Balık baştan kokar’ derler. Neyse ki sen yine üçüncü ve dördüncü derecede kalıyorsun. Görüyorsun ya, hakiki mesûller, milletin safvetini ve hâkimiyetini suiistimal edenler, za'afa uğratanlar birer birer cezalarını çekiyorlar. İhanet edenlerin günahlarının cezalarını görecekleri muhakkaktır; milletle, milletin mukadderâtıyla oynanmaz, ona tahakküm edilmez. Hele Türk milleti hiç de tekin değildir.”⁵⁶

Hüseyin Rahmi, *Efsuncu Baba*'da⁵⁷ hem zengin, hem de fakir halk tabakalarından insanların bâtil inançları sonuncu düştükleri komik durumları anlatırken, aslı kahraman Enverî Efendi'nin isminden hareketle İttihat ve Terakki yöneticilerinden Enver Paşa'yı eleştirir. Enverî Efendi, boş hayallerin peşinde koşarak kendini komik durumlara düşürür, Enver Paşa ise, yaptığı hatalar yüzünden bütün milletin felaketine sebep olmuştur. Yazara göre, birincisi ikincisine göre daha zararsızdır:

⁵⁵ Selahattin Enis, *Zaniyeler*, s. 83-84.

⁵⁶ Selahattin Enis, *Zaniyeler*, s. 101-102.

⁵⁷ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Efsuncu Baba*, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul 1924.

"Bilir misiniz, etrafımızda Enverî tipine benzeyen ne kadar çok insan vardır. Ve bunlar, berikinden daha tehlikelidirler. Çünkü Enverî budalalığıyla ma'rûftur. Ötekiler, tabi'aten ona benzeyip de akıllı görünenlerdir. Üzerlerindeki yaldızı kazıyınca, altından mükemmel birer Ebulfazl Enverî çıkar. İşte hep bizim, bütün insanların felaketimizin esası budur. Eğer hakikat böyle olmasa, dünyada ne bir Napolyon zuhûr edebilirdi, ne de kendisini Türklüğü ve İslamiyet'i kurtarmaya memur bilen Enver Paşa... Tahsile uğraştığı Türklüğü, büsbütün harap etti. Bu zafersiz kahramanın kefenlendirmeden gömdürdüğü insanların hesabını eğer Cenâb-ı Hakk soracaksa, aman Yarabbi... Sormayacaksa, şöyle böyle günahları işlemekten hiç korkmayalım"⁵⁸ sözleriyle Enver Paşa'yı eleştiren yazar, biri sıradan insan, diğeri bir devlet adamı olan iki kişinin aslında yaptıklarıyla etraflarına ne kadar zarar verdiklerini ortaya koyar.

Peyami Safa'nın *Mahşer*⁵⁹ adlı romanında Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un sosyal hayatına ait çeşitli insanlara ve olaylara yer verilir. Romanda, harp zenginleriyle iş birliği yaparak devleti soyan Alaaddin Bey, İttihat ve Terakki yönetiminin türettiği bir tip olarak çizilir. Mebusluk görevini kötüye kullanan bu adam, Mâhir Bey'le çeşitli kirlili ilişkiler içine girmiştir. Romanın aslı kahramanı Nihat, Mâhir Bey'in evinde özel hoca olarak çalışmaya başlayınca bu adamı yakından tanır. Yazar, onun bakış açısından Alaaddin Bey'in şahsında İttihat ve Terakki yönetimini üstü kapalı bir şekilde eleştirir: " Bizde Meşrutiyet'ten beri, tam bir hürriyetle kendine mebus çıkarabilen kaç vilâyet, kaç sancak vardır? Kimbilir, bu herife rey vermediği için dayak yiyen, hapsedilen, açığa çıkarılan, fırkadan, hatta memleketten kovulan kaç vatandaş vardır, yoksa, öyle, intihab edildiği şehrin haritada bile yerini bilmeyen, İstanbul'da Mahir Beylerin zevcelerini istifrâş eden, genç kızları kandırmaya özenen, keyf ehli, sarhoş, hatta... hırsız, hükûmet kuvvetiyle Cihet-i Askeriye'nin vagonlarını ticarî malları, mâlî müessese işlerini ele geçiren, kazandığı doymak bilmeyen hayvanî etine yediren bu adama, bir tek hakiki Türk bile bile rey vermez..."⁶⁰

Hüseyin Rahmi 1926 yılında yayımlanan *Tutuşmuş Gönüller*⁶¹ adlı romanında doğrudan olmasa bile dolaylı olarak İttihat ve Terakki yönetiminin yanlı bir yönetim tarzı sergilediği fikri üzerinde durur. Romanın aslı kahramanı Lemiye Lebib, Meşrutiyet döneminde okumuş, ancak bazı fikirleri yönünden doğduğu kültüre ve geleneğe yabancı olmuştur. Özellikle ahlâk, namus, iffet gibi konularda geleneksel olan her şeye karşıdır. Yazar, onun bu hale gelmesinde bu dönemi sorumlu tutar. Diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da İttihatçılar, her şeyi bozup yok etmişlerdir. *Tutuşmuş Gönüller*'de yazar, Meşrutiyet devrini bir anarşi, usulsüzlük ve savsaklama devri olarak niteler. Bu durum eğitim- öğretime de yansımış ve yeni

⁵⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Efsuncu Baba**, s. 144.

⁵⁹ Peyami Safa, **Mahşer**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1924 (Bu makalede romanın şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, **Mahşer**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, alıntılar bu baskıya aittir.)

⁶⁰ Peyami Safa, **Mahşer**, s.119.

⁶¹ Hüseyin Rahmi, **Tutuşmuş Gönüller**, Ma'rifet Matbaası, İstanbul 1926

yetişen gençler okullarından hiçbir şey öğrenmeden, ahlâk yönünden de eksik olarak yetişmişlerdir:

“Birkaç mektebe girdi, çıktı. Birçok dersler okudu. Güya kadınlığa elzem hünerler öğrendi. Mekteplerde sıkça değişen ve ne esas üzerine tertip olunduğu bilinmeyen programları takip etti. Memlekette kopan Meşrutiyet anarşisinin ta’lim ve tedrise kadar soktuğu usûlsüzlük, hürmetsizlik, teseyyüp ve ihmâl içinde büyüdü. O, her şeyden evvel zamanın, kendi mizacına göre büyüttüğü bir kız oldu.”⁶²

Hüküm Gecesi’nin aslı kahramanı olan Ahmet Kerim, 1908’den sonra yavaş yavaş iktidarı eline geçiren İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalif bir gazeteci olarak çeşitli eleştirilerde bulunur. Aslında bu konularda görüşlerini bildiren Ahmet Kerim değil, yazarın kendisidir, onu kendisine sözcü olarak kullanmıştır. “Ahmet Kerim, biraz da romancının kendisine benzemektedir. Düşünceye, hülyaya aşırı düşkünlüğü, hattâ ‘mistik’ bir karakter taşıması, olaylardan pratik sonuçlar çıkaracağı yerde kuramlara saplanması, onu romancıya yaklaştırır.”⁶³

İttihat ve Terakki’nin yönetimi ele geçirip bütün muhalefet kapılarını kapattıktan sonra *Nidâ-yı Hakikat* gazetesinde, yönetimin yanlışlarını çekinmeden eleştiren Ahmet Kerim, İttihat ve Terakki’nin politikayı bayağılaştırdığı görüşündedir. Gazetenin idarehanesinde gördüğü bir adamın İttihatçıların hafiyesi olduğunu öğrenince bu konuda haklı olduğunu görür:

“Zaten, İttihat ve Terakki teşkilatında en çok sevimsiz, kaba ve utanç verici bulduğu şey bu demagogca militanlıktan, bu cinayet romanlarının kişilerine mahsus tavırlardan, hareketlerden, bu dört tarafı çamurlu fesat ve iftira sisteminden, bu kokuşuk ‘suizan’ ve ‘suikast’ havasından başka ne idi? Memleketi soluk alınmaz bir hale sokan ve bütün vatandaşları enginde yolunu şaşırmuş, zahiresi tükenmiş bir geminin yolcuları gibi birbiri üzerine saldırtan, herkesin ‘muhayyile’sini cehennem hayalleriyle yakıp kavuran ve Türkiye’de her çeşit asil, yüksek geçim yollarını tıkayan sebepler ve âmiller hep bu ahlâk fesadından, dört yanı çamurlu siyaset sisteminin, bu tavırların, bu hareketlerin, bu demagogca militanlığın kayıtsız ve şartsız hüküm sürüşünden değil miydi?”⁶⁴

Romanda İttihat ve Terakki döneminde işlenen siyasi cinayetlere yer verilerek, bu insanların amaçlar uğrunda ne kadar zalim olabildikleri ortaya konulur. Bu cinayetlerden ilki, Ahmet Kerim’in en yakın arkadaşı gazeteci Ahmet Samim’in öldürülmesidir. Sık sık tehdit mektupları alan Ahmet Samim, İttihatçıların aleyhinde yazdığı yazılar yüzünden öldürülünce, Ahmet Kerim’in onlara olan kını daha da artar. İttihat ve Terakki’yi sadece Osmanlı devletinin değil, bütün insanlığın düşmanı olarak görür.

Hürriyetlerin sağlanması ve Meşrutiyet’le vaat edilen hakların arkasında durmak için yola çıktıklarını söyleyen İttihatçılar, diğer bir muhalif gazeteci Zeki

⁶² Hüseyin Rahmi, *Tutuşmuş Gönüller*, s. 63

⁶³ Hikmet, Dizdaroğlu; ‘Hüküm Gecesi’, *Türk Dili*, Cilt: 16, Sayı: 183, Aralık 1966, s. 201.

⁶⁴ Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, s. 32-33.

Bey'in öldürülmesi olayının sorumluları olarak suçlandıkları zaman, savundukları bu ilkelerin aksine hareket etmeye başlarlar. Çünkü bu cinayette İttihatçıların parmağı olduğu, yakalanan katilin itirafıyla belirlenmiştir. Bu yüzden hem meclis içinden, hem de kamuoyundan İttihatçılara karşı çok şiddetli eleştiriler yapılır. Bunun üstüne İstanbul mebusu Rifat Paşa'nın istifasıyla boşalan yer için yapılan seçimi kaybeden İttihat ve Terakki, anayasadaki 35. maddeyi yürürlüğe koymaya kalkışır.

Bu maddeye göre, padişah lüzumlu gördüğü takdirde meclisi kapatma yetkisine sahiptir. Onların bu yoldaki çalışmaları hemen hemen her kesimden insanı rahatsız etmiştir. Meşrutiyet idealine bağlı birçok gencin partiden ayrıldığını belirten yazar, Tevfik Fikret'in de "95'e Doğru" isimli manzumesini bu olay üzerine yazdığını belirtir. İttihatçılarla kendi gibi muhalif grup içinde olan insanları çeşitli vesilelerle karşılaştıran Ahmet Kerim, Ali Kemal'le siyasi konuları tartışırken onun millete karşı olan küçümseyici tavrını kabullenemez.

Balkan Savaşı'nı izlemek için cepheye giden Ali Kemal, askerin bozulmasından sonra kendini İstanbul'a zor atar. Ahmet Kerim'e bu milletin kendi meselelerini kendi başına halledemeyeceğini, bunu ancak yabancı devletlerin yapabileceğini söyleyince ona şiddetle karşı çıkar. Ali Kemal, onu İttihatçılıkla suçlayınca bu partinin iki farklı yönünü ortaya koyan Ahmet Kerim, milletten umudu kesmemek İttihatçılıksa, kendinin de İttihatçı olduğunu söyler. Ancak İttihatçılığın sadece bu olmadığını da bilmektedir:

"Hâlbuki İttihatçılık tamamiyle bu değildi. Gerçi, bu türlü düşünen, bu türlü duyan kimselere muhaliflerden çok İttihatçılar arasında rastlamak mümkündür. Fakat bunun yanında sokak palavracılığı kuru sıkı kabadayılık ve demagogca atıp tutmalar da bir çeşit İttihatçılık demektir. Devlet ve hükümet işlerinde lâubalilik, millet arasında münafıklık, zulüm de, vahşet de bir çeşit İttihatçılık demektir.

*Gerçi, İttihat ve Terakki her şey gibi milliyetçiliği de inhisarı altına almıştı. Lâkin temsil ettiği ruh, gösterdiği anlayış hiç de millî değildi. Ahmet Kerim'e göre, Türk milleti ne kadar vakarlı, ağırbaşlı ve alçakgönüllü ise, ittihat ve Terakki o kadar yaygaracı, farfaracı ve küstahtı, Türk milleti ne kadar 'aklı selim' sahibi, olgun ve tedbirli ise, İttihat ve Terakki o kadar paradoksal, ütöapist; o kadar tedbir ve ihtiyattan uzaktı."*⁶⁵

Ahmet Kerim'in Sırrı Bey vasıtasıyla tanıdığı muhaliflerden Salih Paşa da İttihat ve Terakki hakkında çeşitli eleştirilerde bulunur. Ona göre İttihat ve Terakki'nin en büyük hatası, iş bölümünde olmuştur. Çünkü her insanın yapabileceği işler bellidir. Farklı alanlarda kabiliyeti olan kişileri, alanları dışındaki işlerde kullanmak başarısızlığın en büyük nedenidir. İttihatçılar, tabanca kullanmakta usta olan bir adama nezaret sandalyesi vermiş; öte yandan ilim ve felsefede uzmanlaşmış birini komitenin Merkezî Umumi azası yapmışlardır. Salih

⁶⁵ Yakup Kadri, **Hüküm Gecesi**, s. 205.

Paşa'ya göre "bunun adına sosyal ilimlerde 'dépacement des valeurs' derler ki, anarşinin en bariz alâmetlerinden biridir."⁶⁶ (s. 263)

Ahmet Kerim, Ferah Tiyatrosu'ndaki müsamereyi ve orada yaşanan trajikomik olayları bütün bir milletin yok oluşu olarak görür; çünkü aydın olarak tanımlanan insanların yaptıkları tam bir komedidir. Muhalefet adına İttihat ve Terakki'ye alternatif olarak ortaya çıkan bu insanlar aslında, Abdülhamid devrinin yetiştirdiği nesli temsil etmektedirler. Müsamereden çıkarken Ahmet Kerim konuştuğu bir gencin memleketi bu hale muhaliflerin getirdiğini ima etmesi üzerine "bunları kaldırınız ve her birinin yerine bir İttihatçı getiriniz. Görünüş yine aynıdır"⁶⁷ diyerek cevap verir. İsmi verilmeyen bu genç, konuşmanın ilerleyen yerlerinde Tanzimat'tan sonra yetişen Türk aydınının karakteri hakkında ilginç tespitlerde bulunur. Ona göre, *amiyanelik* ve *demagogluk*, bu memlekete bir İttihatçı 'importation' dur. Baskının en yoğun şekilde yaşandığı istibdâd devrinde bile Türk aydınının bundan daha asil bir görünüşü vardır. İttihat ve Terakki'nin ülkeye verdiği zararları şu şekilde sıralar:

"Bizi Balkanlaştırdılar, bizi Balkanlaştırdılar. Bulgar komitecilerinden öğrenilmiş bir çeşit dağ ve sokak politikacılığı, bir çeşit külhanbeyi palaoracılığı, bir çeşit vicdan ve yurtseverlik yankesiciliği Meşrutiyet'ten beri temsil ettiğimiz siyasi ve millî kültürün temelleri hep bunlar oldu. Azizam, dün Türk aydını, Türk entelektüeli diye bir şey vardı. Bugün o yoktur."⁶⁸

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine geçişin tarihsel süreci olan aynı zamanda erken dönem Cumhuriyet'in de tarihsel sürecini oluşturan 1919-1928 yılları arasında yayımlanan romanlarda siyasi konular, iktidar ve güç mücadelelerinin söz konusu dönemde yayımlanan romanlara çeşitli şekillerde yansıdığı görülmektedir. Siyasi konular içerisinde en fazla dikkat çeken husus II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki dönemlerine ilişkin yazarların almış oldukları tavidir. Bir anlamda bu dönemlerle bir hesaplaşmaya gidildiği görülmektedir. Bu iki dönemi eleştirel bir yaklaşımla ele alan romancılar bazen doğrudan kendileri bazen de çeşitli roman kahramanlarının ağzından söz konusu dönemlerle ilgili eleştirilerini dile getirirler. Bu dönemlerde yaşanan olaylar çoğu romanın kurgusunu yönlendiren unsurlar olarak dikkat çeker. II. Abdülhamit dönemi ortaya çıkardığı çıkarıcı, jurnalci ve rüşvetçi insan modeliyle ele alınırken, İttihat ve Terakki hem Birinci Dünya Savaşı'nın hem de Meşrutiyet dönemiyle birlikte hızlanan toplumsal çözülmenin sorumlusu olarak gösterilir. Bu dönem de kendine özgü bir insan modeli yaratmıştır. Harp zengini ve vurguncu tipler ahlâkî olan ile olmayanın zıtlığı içinde verilirken, özellikle savaş yıllarında yaşanan ekonomik bunalımlar bu karşıtlık içinde ön plana çıkarılmıştır. Bu iki ayrı döneme ilişkin ortak

⁶⁶ Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, s. 263.

⁶⁷ Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, s. 178.

⁶⁸ Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, s. 179.

yaklaşımlardan biri de Osmanlı bürokrasisindeki çarpıklıklara dikkat çekmektir. Kabiliyeti ve yeteneği olmadan devlet kademelerinde yükselen insanlar, bürokrasideki ağır işleyiş ortaya konular tipler üzerinden vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde yayımlanan ve Osmanlı tarihini konu edinen romanlarda ise Osmanlı sarayında yaşanan iktidar ve taht mücadelelerine yer verilir.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edip (1919), **Son Eseri**, İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası.
- Adivar, Halide Edip (1923), **Ateşten Gömlek**, İstanbul: Teşebbüs Matbaası.
- Ahmet Hilmi, (1921), **Şark Güneşi Yahûd Bir Türk İle Bir İngiliz Kızının İzdivâcı**, İstanbul: Karabet Matbaası, İstanbul 1921.
- Aka Gündüz, (1928), **Tank-Tango**, İstanbul: Gündoğdu Matbaası.
- Atabeyoğlu, Selahattin Enis (1923), **Zaniyeler**, İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Benice, Ethem İzzet (1927), **Istırap Çocuğu**, İstanbul: Suhulet Kütüphanesi.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1966), 'Hüküm Gecesi', *Türk Dili*, Cilt: 16, Sayı: 183.
- Fazlı Necip, (1928), **Saraylarda Mecnunlar**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Güntekin, Reşat Nuri (1924), **Damga**, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1924), **Efsuncu Baba**, İstanbul: Kitaphane-i Hilmi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1919), **Hakk'a Sığındık**, İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1926), **Tutuşmuş Gönüller**, İstanbul: Ma'rifet Matbaası.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (1928), **Muhabbet Tılsımı**, İstanbul: Kitaphane-i Hilmi.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1927), **Hüküm Gecesi**, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Orhan Mithat, (1925) **Meçhûl Kan**, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Peyami Safa, **Mahşer**, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1924.
- Talu, Ercüment Ekrem (1922), **Gün Batarken**, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Talu, Ercüment Ekrem (1928), **Gemi Arslanı**, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif (1928), **Deli Deryalı**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.